

Wanda Krystyna Roman

Stan i perspektywy badań nad losami
żołnierzy polskich w ZSRR w latach
1939-1958 w aspekcie działalności
Wojskowej Komisji Archiwalnej -
sprawozdanie z konferencji w
Centralnej Bibliotece Wojskowej 18
maja 2001

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 4, 301-304

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wanda Krystyna Roman

STAN I PERSPEKTYWY BADAŃ NAD LOSAMI ŻOŁNIERZY
POLSKICH W ZSRR W LATACH 1939-1958 W ASPEKCIE
DZIAŁALNOŚCI WOJSKOWEJ KOMISJI ARCHIWALNEJ –
SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI W CENTRALNEJ BIBLIOTECE
WOJSKOWEJ 18 MAJA 2001

Wojskowa Komisja Archiwalna (WKA), powołana przez ministra obrony narodowej 29 czerwca 1992 roku w celu zreprografowania i sprowadzenia do Polski dokumentacji dotyczącej losów żołnierzy polskich na terytorium b. ZSRR, prowadziła działalność w archiwach Federacji Rosyjskiej, Białorusi, Litwy, Łotwy i Ukrainy do listopada 1997 roku. W wyniku badań archiwalnych i kwerend prowadzonych przez historyków wojskowości i archiwistów wojskowych, do Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie przekazano ok. 1 500 000 kserokopii dokumentów. Działalność WKA została przerwana, co nie oznacza, że całość zaplanowanych i rozwijających się prac została wykonana. Należy podkreślić, że w pracach WKA uczestniczyli także pracownicy Instytutu Historii Akademii Świętokrzyskiej Filii w Piotrkowie Tryb.: prof. dr hab. Andrzej Felchner, prof. dr hab. Czesław Grzelak, dr Kazimierz Malak, dr Wanda K. Roman, dr hab. Maciej Szczurowski, prof. dr hab. Henryk Stańczyk. Po kilku latach ponownie został podjęty problem możliwości prowadzenia prac archiwalnych w archiwach państw b. ZSRR w aspekcie tego, co już zostało dokonane i wykorzystane do badań naukowych.

18 maja 2001 roku w Centralnej Bibliotece Wojskowej odbyła się konferencja „Stan i perspektywy badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939-1958 w aspekcie działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej”. Uczestniczyły w niej 52 osoby, w tym 12 osób zajmujących kierownicze stanowiska w Ministerstwie Obrony Narodowej i innych centralnych instytucjach i urzędach państwowych. Ponadto przybyło 40 byłych członków WKA i osób zainteresowanych problematyką obrad.

Zaproszonych gości, wśród których obecni byli uczestnicy prac WKA, powitał dyrektor Centralnej Biblioteki Wojskowej dr hab. Krzysztof Komorowski. Konferencję otworzył Sekretarz Stanu, I zastępca ministra obrony narodowej dr hab. Romuald Szeremietiew, który podkreślił ogromny wkład WKA w odkrywanie „białych plam” w historii stosunków między Polską a ZSRR w dwudziestym wieku. Minister Szeremietiew ustosunkowując się do dokonań Wojskowej Komisji Archiwalnej uwypuklił dwa aspekty jej pracy: po pierwsze oddanie należnego zadośćuczynienia Polakom – ofiarom wojny i komunistycznych represji; po drugie – konieczność wy-

korzystania rezultatów tej pracy w kształtowaniu patriotycznych postaw młodzieży. Przesłanie ministra obrony narodowej mgr. Bronisława Komorowskiego odczytał dyrektor Gabinetu Politycznego MON dr Andrzej Czesław Żak. Minister obrony narodowej w swoim przesłaniu, wysoko oceniając dorobek Wojskowej Komisji Archiwalnej, zwrócił uwagę, że w przyszłości w kręgu jej zainteresowań powinny również znaleźć się dokumenty z okresu poprzedzającego drugą wojnę światową, a w szczególności dotyczące powstań narodowych w XIX wieku.

Następnie przewodnictwo obrad objął przewodniczący Wojskowej Komisji Archiwalnej, kierownik tematu naukowo-badawczego pod kryptonimem „Kołyma” prof. dr hab. inż. Jan Pięta. W toku obrad plenarnych zabrało głos osiem osób, które wygłosiły referaty lub komunikaty odnoszące się do węzłowych problemów stanowiących przedmiot konferencji. Ze względu na ograniczenia czasowe obrad, siedem osób złożyło swoje wystąpienia do sekretariatu konferencji.

Część merytoryczną konferencji zapoczątkowało wystąpienie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych dr hab. Darii Nałęcz, którego głównym wątkiem była niekwestionowana potrzeba powołania zespołu, który kontynuowałby prace zapoczątkowane przez WKA. Dyr. Nałęcz zaproponowała pewne nowe koncepcje odnośnie organizacji pracy, która to organizacja powinna unikać błędów WKA – a te krytycznie zostały wypunktowane. Propozycje dyr. Nałęcz dotyczyły m.in. weryfikacji dotychczasowego dorobku i określenia aktualnego stanu posiadania odnośnie materiałów sprowadzonych przez WKA; wyznaczenia kompetentnego zespołu badawczego; ustalenia metod pracy i technik opracowywania pozyskiwanych materiałów. Rozpatrując dotychczasową działalność Wojskowej Komisji Archiwalnej jako należne spełnienie obowiązku wobec obywateli naszego kraju, dyr. Nałęcz zwróciła uwagę na problem wstrzymania w Rosji procesu liberalizacji dostępu do akt wraz z zaprzestaniem działalności WKA. Na symptomatyczne powiązanie tych faktów zwrócili uwagę między innymi uczestnicy III Kongresu Rosyjskiego Stowarzyszenia Historyków i Archiwistów. Gorąco popierając inicjatywę wznowienia działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej, dyrektor Daria Nałęcz zadeklarowała daleko idącą pomoc organizacyjną i metodyczną ze strony Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Prof. dr hab. Andrzej Ajnenkiel, dyrektor Wojskowego Instytutu Historycznego Akademii Obrony Narodowej omówił główne kierunki badań historycznych WKA. Najważniejsze z nich obejmowały losy żołnierzy polskich na terytorium ZSRR w latach 1939-1956, represje sowieckie w stosunku do ludności cywilnej w latach 1939-1952, polityczne i wojskowe stosunki sowieckie. Prof. Ajnenkiel podkreślił, że odnalezione i skopiowane w archiwach byłego ZSRR dokumenty stanowią materiał unikatowy, pozwalający na ukazanie zjawisk i problemów związanych z historią i losami nie tylko Polski i Polaków. Dlatego kolekcja jest w tak dużym stopniu wykorzystana do badań naukowych i sięgają po nią zarówno studenci, publicyści, jak i profesjonalni historycy.

Na temat wykorzystania Kolekcji WKA – czyli materiałów przekazanych przez komisję do CAW – do badań naukowych oraz w działalności poświadczeniowej ar-

chiwum, obszernie mówił szef CAW, kmdr por. mgr Waldemar Wójcik. Wystąpienie kmdr. Wójcika ilustrowały przeźrocza, na których w formie tabel przedstawiono wiele interesujących danych statystycznych: np. z ogólnej liczby 89 316 podań, które wpłynęły w l. 1993-2000 do CAW, 5625 związanych było z informacjami pochodzącymi z akt Kolekcji WKA, a z nich 3313 doczekało się odpowiedzi pozytywnej. Brak pozytywnej odpowiedzi na pozostałe, w większości oznacza brak kopii dokumentów w CAW – czyli otwiera nowe kierunki poszukiwań i uzupełnienie już posiadanego materiału.

Dorobek WKA od strony organizacyjnej i zasięgu terytorialnego jej działalności przedstawił prof. dr hab. inż. Jan Pięta, który w l. 1992-1997 stał na czele WKA. W sposób syntetyczny i sugestywny, wykorzystując między innymi niezwykle interesujące i skrupulatnie przygotowane schematy i tabele, scharakteryzował pięcioletnią działalność komisji w latach 1992-1997. Przypomniął, że zebrała ona około 1,2 miliona stron kopii dokumentów w 33 archiwach na terenie 16 miast i 9 państw. Podkreślił, że 85% sprowadzonych do polski akt bezpośrednio dotyczy represji i losów żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939-1958. Referent wykazał zarówno pewne błędy w pracy komisji, wynikające przede wszystkim z faktu, iż realizowane pod kierownictwem prof. Jana Pięty przedsięwzięcie było pionierskim w działalności zarówno Sił Zbrojnych jak i polskich służb historyczno archiwalnych. Wskazał też na niewątpliwe osiągnięcia i sukcesy oraz wypracowanie optymalnych metod i sposobów działania, których – jak wykazały kolejne lata – nie są w stanie przejąć i realizować z należnym skutkiem inne instytucje i organizacje działające na terenie Polski.

Na temat zagadnień metodycznych i merytorycznych kształtowania Kolekcji Wojskowej Komisji Archiwalnej w Centralnym Archiwum Wojskowym, w tym stanu opracowania Kolekcji WKA mówiła dr Wanda Krystyna Roman, która będąc (do 1999 roku) pracownikiem CAW zajmowała się naukowo-archiwalnym opracowaniem materiałów przekazywanych przez WKA. Dr Roman za pomocą schematów przedstawiła budowę inwentarza Kolekcji oraz sposób korzystania z niego, podkreślając jednocześnie braki w organizacji pracy WKA, które niekorzystnie odbiły się na zawartości Kolekcji oraz – chociaż w niewielkim stopniu – jej wartości merytorycznej (np. brak niektórych sygnatur archiwalnych, wrywkowe i przypadkowe kopiowanie niektórych dokumentów). Główny ekspert i autorka utworzonej kolekcji, wskazała na zebrane doświadczenia i wnioski, które będą niezmiernie istotne przy realizacji tego rodzaju przedsięwzięć w przyszłości.

Konferencję podsumował prof. Pięta, który zapowiedział opracowanie materiałów pokonferencyjnych w formie drugiego tomu publikacji (tom I dot. *Stanu badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR* uczestnicy konferencji otrzymali od organizatorów konferencji łącznie z zaproszeniem) na temat perspektyw działalności w archiwach b. ZSRR.

Wystąpienia w czasie obrad i treść materiałów złożonych do sekretariatu konferencji upoważniają do formułowania następujących wniosków: działalność Wojskowej Komisji Archiwalnej była najbardziej efektywnym sposobem w spełnieniu obowiązku wobec obywateli naszego państwa oczekujących w ciągu dziesięcioleci

na informacje o losach swoich bliskich więzionych, zaginionych lub straconych na terenach ZSRR; dzięki działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej została stworzona bezprecedensowa okazja dostępu do źródeł dotyczących najnowszej historii Polski; w oparciu o kolekcję Wojskowej Komisji Archiwalnej prowadzona jest niezwykle szeroka działalność informacyjna i ekspercka dla polskiego wymiaru sprawiedliwości, urzędów państwowych, organizacji społecznych, kombatanckich i innych; istnieje niekwestionowana potrzeba powołania Zespołu Pełnomocnika ministra obrony narodowej do Spraw Historyczno-Archiwalnych, który kontynuowałby prace rozpoczęte przez WKA, przede wszystkim dlatego, że nie zostały one zakończone, np. nadal brakuje wielu dokumentów odnośnie „zbrodni katyńskiej”, wiele zespołów akt zostało skopiowanych wybiórczo. W wystąpieniach niemal wszystkich uczestników konferencji wyrażony był postulat wznowienia prac ukierunkowanych na uzupełnienie brakującej dokumentacji personalnej represjonowanych w ZSRR obywateli polskich. Wznowienie działalności przez komisję byłoby także okazją do poszerzenia naszej wiedzy historycznej na temat wzajemnych stosunków polsko-rosyjskich.